

Светлана Антова¹ (Бугарија)

ЕДНОСТАВНА ГЕОМЕТРИЈА НА ГРАНИЦИТЕ ПРОМЕНЛИВАТА КОНТРОЛА НА БУГАРСКО-СРПСКАТА ДРЖАВНА ГРАНИЦА

Апстракт: Статијата се осврнува на влијанието на различните особини на границата врз релациите и меѓусебните перцепции на жителите на бугарско-српскиот пограничен простор. Се предочува улогата на ембаргото и пограничниот панаѓур во воспоставувањето и губењето на одделни карактеристики и функции на границата и нивната улога во пресоздавањето на транслокалниот торлачки идентитет.

Клучни зборови: гранична линија, граничен простор, Бугарија, Србија, Торлаци, граничен панаѓур.

Целта на овој труд² (Antova 2010) е да се разгледа како наметнатата политичка идеја за границата како *линија* се спротивставува на новиот европски концепт за границата како *проспир* (Emerson 2003).³

Овој нов процес ги става локалните поимања за Другоста и Источта на ново ниво. Целта на ова проучување, од една страна, е да се зацрта намерното и хронично зацврстување на западните граници како политика на контрола без разлика на историските промени во фазите на развојот на Бугарија. Од друга страна, тоа е обид да се започне дискусија за тоа како различните особини на границата се одразуваат врз градењето на односите и меѓусебните перцепции помеѓу претставниците на двете ло-

¹ Д-р Светлана Антова, Катедра за историска етнологија – ИЕФЕМ, БАС.

² Трудот беше презентираан за прв пат на групното состанување на Second meeting: Travel, Exchanges, Translations Roots and Webs: Transformations of Relations through Crossing, Travel and Translation, одржано во Софија 14–15 мај 2010 г. [IS0803 BG] to COST Action IS0803: Пресоздавање на источни граници во Европа: мрежа што ги испитува општествените, моралните и материјалните преместувања на источните периферии на Европа; проект воден од страна на проф. Сара Грин, Универзитет во Хелсинки. Би сакала да им се заблагодарам на проф. Сара Грин и на доц. Маргарите Карамихова (Универзитет во Велико Трново „Св. Кирил и Методиј“) за нивната покана да се зачленам во мрежата EastBordNet, со што ми го отворија патот кон истражување на границите.

³ Мислам на политичката идеја за изградба на еврорегиони:

1. Committee of the Regions, Study on organisational aspects of cross-border INTERREG programmes – Legal aspects and partnerships, Interact Point Tool Box, Bruxelles, 2006;

2. Committee of the Regions, The European Grouping of Territorial Cooperation (EGTC): state of play and prospects, Viena, 2009;

3. Committee of the Regions, The European Grouping of Territorial Cooperation (EGTC), What Use for European Territorial Cooperation Programmes And Projects?, Viena, 2008;

4. Committee on Regional Development, Rapporteur: Kyriacos Triantaphyllides, Report on the Role of “Euroregions” in the Development of Regional Policy, (2004/2257(INI)).

кални заедници од двете страни на бугарско-српската државна граница. Рефлексиите за формите што ги поставува граничноста се детално разгледани во проучувањето на Сара Грин⁴. Локацијата на ова истражување е граничниот простор во северозападна Бугарија и бугарско-српската државна граница, оддалечена 15 км од градот Белоградчик – селото Салаш. Истражувањето беше извршено во 2009 и 2010 година⁵, во областа на северозападна Бугарија и североисточна Србија, каде што минува бугарско-српската граница помеѓу бугарскиот град Белоградчик и српскиот Књажевац. Една од работите што оставаат впечаток на првата посета во областа е релативно високото ниво на сиромаштија на двете страни од границата. Степенот на невработеност и миграција е исто така значителен. Конкретен настан што поттикнува интерес за истражување е обновениот годишен панаѓур, кој се одржува на државната граница помеѓу бугарското село Салаш и српското село Ново Корито. Панаѓурот бил обновен пред 13 години по долга пауза за време на комунистичкиот период (затворен помеѓу 1960 и 2000 година). Во архивите на градоначалничката канцеларија на бугарското село се чуваат материјали за водењето на панаѓурот во раниот 20 век, што сведочи за длабоките културни корени на областа. Секоја година панаѓурот трае три дена и е поврзан со православниот празник Св. Прокопиј. За формирање на база на податоци за етнолошка анализа беа искористени методот на животна приказна, како и полуструктурирани интервјуа и авторефлексивни методи.

Кратка историска заднина

Белоградчик и околните села станаа гранична зона во 19 век. Границата за прв пат била воспоставена помеѓу Српското Кралство и Отоманската Империја во 1833 година. Подоцна, во 1878 година таа станала граница помеѓу Србија и Бугарија. Нејзиното крајно утврдување е по Нејскиот мировен договор (27. 11. 1919 г.). Целокупната должина на бугарско-српската државна граница изнесува 555,9 км. За време на Втората светска војна границата практично исчезнала и помеѓу 1944 и 1948 година била многу порозна (Груев 2009: 216). Привременото отстранување на граничните бариери води до брзо и видливо заздравување на регионот. Прекинувањето и неуспешноста на економските и политичките односи помеѓу Бугарија и нејзините соседи, особено во тоталитарниот период, општествено и економски ги маргинализираа граничните зони за време на 20 и првата декада на 21 век⁶. Ова е особено релевантно за бугарско-југословенската граница по прекилот на Тито со Коминтерната и заладувањето на односите помеѓу Бугарија и Југославија.

Неофицијалната, но систематска политика на постепено депопуларизирање на граничната зона на двете држави, отсуството на значајни двојни јурисдикции и изземањето од државната пропаганда го утврдија постепениот процес на граничното „чистење“ во реален разделувач на две држави со етнички хетерогено население.

⁴ Презентирано прв пат на COST IS0803 WG 1, состанување во Никозија.

⁵ Вклучена сум како надворешен експерт во проектот “Transition – Voices, Faces, Memory” – Module “Memory and Borders”, заеднички проект на Катедрата за историја на Софискиот универзитет и фондацијата Anamnesis, финансирана од страна на NSF, предводена од доц. Михаил Груев.

⁶ За подетално види: Stanev, Marti-Henneberg, Ivanov (2011: 133).

ние. Има многу издадени документи и написи што ја следат драматичната историја на овој сегмент од бугарската западна граница (види Valtchinova 2006). Една од задачите на студијата е да се докаже дека, без разлика на различните историски околности, процесот на зацврстување на границата бил стриктно задржан и да се најдат корелации помеѓу граница, пограничен крај и економска заостанатост.

Гранична линија

Моите први спомени за овој крај се од времето кога бев во основно училиште. Еднаш, нашите учители нè однесоа таму на екскурзија. Целта на екскурзијата беше да се посетат живеалиштата на граничната војска ситуирана во близина на денешниот граничен панаѓур „Када боаз“ (Кадъ боаз). Ова се случи во раните 80-ти години на 20 век. Таму, граничната војска ги покажуваше своите истренирани кучиња што служат за фаќање диверзанти (diversant). Ова е можеби периодот кога прв пат го слушнав зборот диверзант, иако со години не го разбирав значењето. Одговорни за фаќање на диверзанти и одржување на границите беа 18-19-годишни момчиња донесени од далечни места на Бугарија (во тоа време воената служба не беше дозволена во близина на домот) за 2 години воена служба. Речиси во секое село имаше ваква гранична војска во близина на границата. Денес сè уште можат да се видат бараките каде што живееле момчињата 2 години.

Областа на Белоградчик е поделена во две зони, наречени гранична зона 1 и 2. Граничната зона 1 беше поблиску до границата. На моите родители им беше дадена потврда дека живеат во близина на граничната зона 1 – без оваа потврда тие не можеа да ги посетат родителите што живееја во родното село на татко ми. Луѓето надвор од двете одвоени области, кои сакаат да посетат една од двете гранични зони, мораа да поседуваат документ наречен „отворен лист“ (открит лист), кој ја опишува причината за посетата и адресата на тој што ги пречекува. Се влегуваше низ посебен граничен премин, на кој тренирани војници чуваа стража, граничната инспекција работеше со посебен вид куче (наречено граничарско куче), тренирано не само за да фати туку и да намириса секогаш што ќе се осмели и да помисли да се доближи до граничната линија, додека електрична струја минуваше низ жичената ограда што ги делеше двете држави. Пораснавме со овие искуства и приказни. Многу жители од постарите генерации сè уште се потсетуваат на времето кога цели бугарски села биле поделени со жици со електрична струја. Трајно поставената граница и строгиот режим за забрана за пристап дури и за локалното население на двете гранични области на бугарската страна станаа дел од пејзажот на граничната зона за целиот период на социјализмот (или барем во периодот на прекинот на маршал Тито со Коминтерната) (Груев 2009: 227).

Во меѓувреме, речиси сè она што мојата генерација го обележуваше како западно доаѓаше преку српското радио и телевизија за чии емитувања очигледно граници не постоеја. На пример, секоја година на 31 декември вечерта почнуваше 24-часовен филмски маратон, и тогаш никој не ни размислуваше да легне да спие, не се стануваше од пред телевизор, а филмовите во најголем дел беа американски. Во времето на комунизмот, тешко беше да се најде вестерн-филм на бугарската национална телевизија. Во државните кина одвреме-навреме се појавуваа, но многу ретко за разлика од индиските

и руските филмови. Српскиот беше мојот прв странски јазик. Не се сеќавам точно кога го научив во моето детство. Рускиот беше далеку потежок, и покрај тоа што го изучувавме во раните години во училиште. Ретки потрошувачки добра – од слатки и чоколади до сонувани плочи, сини фармерки и техники исто така ни пристигаа од Југославија преку различни непознати канали. Ова беше за времето на социјализмот.

Југоембарго

Војната во Југославија започна речиси веднаш по падот на социјализмот, и тие денови што ги поминував дома како студент преку распустот поминуваа под бучавата на бомби што паѓаа и експлозии. Медиумите секој ден нè известуваа за случајно залутани бомби во граничните села, додека населението од областа на Белоградчик живееше во страв.

Советот за безбедност на Обединетите нации усвои серија одлуки преку кои наметна економски санкции врз Србија и Црна Гора. Според одлуката 713, прифатена на 25. 9. 1991 година, се наметна целосно ембарго на секаков тип трговија со оружје на целата територија на поранешна Југославија. Одлуката 757 (30. 5. 1992) назначува широк опсег на мерки што ги ограничија економските врски кон Србија и Црна Гора. Се забрани секаков увоз на добра и стоки произведени во Србија и Црна Гора. Се забрани извоз на производи за Србија и Црна Гора, со исклучок на храна и лекови, конкретно определени според списокот прифатен од страна на Комитетот за санкции. На Србија и Црна Гора им беше забранет каков било пристап кон различни глобални фондови. Конечно, беа забранети какви било научни или технички соработувања, како и летови до и од државата. Со Одлуката 787 (16. 11. 1992) транспортот во Србија и Црна Гора без посебна дозвола од Комитетот за санкции на Обединетите нации беше забранет. Второто ембарго беше наметнато како одговор на војната во Косово и официјално беше завршено со договорот во Куманово на 10. 6. 1999 година. Главно се однесуваше на увоз и извоз на гориво. Бугарија беше правата држава што наметна целосна забрана на трговијата со горива и производи од целата хемиска индустрија. Ова дело директно го отвори патот за илегална трговија на горива. *Јуџоембарџиото* донесе вести за запленети цистерни со гориво и повторно ни докажа дека на овие територии поминуваат криминалци (Karamihova, Antova 2011). Знаевме дека мафијата за бензин е широко распространета преку границата бидејќи секој ден ги гледавме нашите пријатели како пренесуваат различни количини бензин и на секакви начини. По извесен период ни стана јасно дека поголемиот дел од локалниот градски бизнис бил воспоставен со парите заработени за време на југоембаргото (Karamihova, Antova 2011).

Во 2006 г., за прв пат го посетив граничниот панаѓур „Када боаз“. Тогаш за прв пат запознав вистински Срби што живеат веднаш преку границата. Сфатив колку блиску живеаме, а колку сме оддалечени. Дотогаш овие луѓе ги имав видено и слушнато само на телевизija (веќе имав поминато преку Србија неколку пати со автобус додека патував кон Централна и Западна Европа, но никогаш немав прилика да комуницирам со Срби). Ние живеаме одвоени толку долго време што тридневниот панаѓур беше единствено време кога можеше да се оди на двете страни на границата, да се видиме и да си ветиме дека ќе пиеме пиво пак за време на догодишниот

панаѓур во истото време и на истото место. Ништо немавме заедничко. Ова ме поттикна да проверам дали ова чувство на оддалеченост е вкоренето кај локалното население. Излезе дека навистина е многу силно – со години бевме убедувани на различни начини дека граничните зони се многу опасни територии, како да не беа тоа истите села во кои поголемиот дел од нас, градските деца, ги поминувавме летните распусти. Тие ја влеваа идејата дека бевме заштитени од некој многу опасен Друг. Понатаму овие места повторно станаа опасни територии каде што ниеден нормален човек не оди, освен некој готов да го прекрши законот.

Недовршената приказна за локалниот чекпоинт

Од 2000-тата, секоја година се ветува отворање на граничните премини од страна на официјалните лица за време на панаѓурот „Када боаз“. Овој премин сè уште не е воспоставен. Тоа нема да биде скоро – сега оваа граница е екстерната граница на Европската Унија. Прашањето тука е дали, доколку би се отворил, би ги исполнил очекувањата на жителите, или тоа би бил уште еден меур – како што е новиот премин Илинден на бугарско-грчката граница на патот кон Драма, воспоставен во 2005 г. (Karamihova 2012). Оваа ситуација, како и новите процеси на создавање транслокален торлачки⁷ идентитет, се омилени теми за локалните авторитети на двете страни и обично се користат како поволни прилики за разменување на посети. Овие две дискусии периодично се разгледуваат за време на локалните избори и се вметнати во говорите на сите кандидати, без разлика која партија ја претставуваат. Всушност, торлачкиот идентитет е само погоден политички инструмент и е едвај видлив како основа за обединување на Бугарите и Србите, кои се населени во тие места (Karamihova, Antova 2011).

„Ние сме Торлаци, ние сме херои“ – историска заднина

Панаѓурот „Када боаз“ се одржува на државната граница помеѓу бугарското село Салаш и српското село Ново Корито секоја година речиси во истото време – средината на јули. Панаѓурот беше обновен пред 10 години по долг прекин за време на комунизмот (затворен од 1960 до 2000 година). Во архивите на градоначалничката канцеларија на бугарското село се чуваат информации за одржувањето на панаѓурот во раниот 20 век, што сведочи за длабоките културни корени на регионот. Анализите покажуваат дека панаѓурот бил обновен во 1936 година. Историското одржување на панаѓурот е нешто што треба да се истражи, но мојата прелиминар-

⁷ Трудот беше презентираан за прв пат на групното состанување на Second meeting: Travel, Exchanges, Translations Roots and Webs: Transformations of Relations through Crossing, Travel and Translation, одржано во Софија 14–15 мај 2010 г. [IS0803 BG] to COST Action IS0803: Пресоздавање на источни граници во Европа: мрежа што ги испитува општествените, моралните и материјалните преместувања на источните периферии на Европа; проект воден од страна на проф. Сара Грин, Универзитет во Хелсинки. Би сакала да им се заблагодарам на проф. Сара Грин и на доц. Маргарите Карамихова (Универзитет во Велико Трново „Св. Кирил и Методиј“) за нивната покана да се зачленам во мрежата EastBordNet, со што ми го отворија патот кон истражување на границите.

на хипотеза е дека, пред државната граница да ја подели оваа територија, можеби на ова место се одржувал курбан (обредна жртва) помеѓу двете села. Границата ја преминува оваа земја по неколку прецртувања на националните територии како резултат на неколку војни. Земјата околу реката Тимок ѝ беше дадена на Србија поради Руско-турскиот воен договор од 1829 година. Целиот регион е населен со етнографската група наречена Торлаци, а во Србија – Булгараша. Секоја година панаѓурот се одржува три дена и е поврзан со православниот празник Св. Прокопиј. Всушност, овој факт е непознат за поголем дел од локалното население од двете страни. Само стари луѓе и некои луѓе од локалната администрација заинтересирани за локалната историја го знаат овој податок. Овој факт исто така никогаш не е споменуван на отворените церемонии во рамките на панаѓурот. Наместо тоа, се нагласува најважниот момент, дека на двете страни живее население од етнографската група Торлаци. Речиси сите партнерски контакти помеѓу авторитетите и индивидуалците од Бугарија и Србија во оваа гранична територија се основани на локалната патриотска традиција на Торлаците. „Ние сме Торлаци, ние сме херои“ е паролата на локалното население на двете страни на границата. Нема голем религиски центар во овие делови на Бугарија и Србија. Третото Бугарско Кралство (1878–1944 година) по природа било целосно секуларно, а потоа следува агресивната пропаганда од страна на комунистите по 1945 година. Анализите покажуваат дека фактот што Бугарите и Србите се православни христијани не е важен за граничното население, а локалната етнографска група станува најважниот обединувач. Не ги споделуваат само истите обичаи, храна и песни туку локалното гранично население исто така зборува на речиси ист јазик: „Не ни е потребен преведувач“ – кажува локален претставник.

Граничен панаѓур „Када боаз“ – нов граничен простор

Всушност, идејата на панаѓурот е да се оформи тридневен простор за семејни собирања за торлачките семејства што се поделени со државната граница. Семејните собирања се честа појава на тридневниот панаѓур. Секоја година братучеди од двете страни на државната граница се прегрнуваат и наздравуваат. Може да се видаат маси насекаде каде што разделените роднини споделуваат што им се случувало цела година. Панаѓурот е место и време кога се собираат не само луѓе што престојуваат во регионот туку и голем број мигранти од државата. Како резултат на маргинализацијата на регионот од страна на двете држави, бројот на иселеници од локалното население е над 50 %.

По 2000 година, Бугарија зазема водечка улога во однос на Југославија. Се појавува интересно прашање во врска со тоа каде точно е Западот. По пристапот на Бугарија во Европската Унија, таа стана „Западот“ за населението на српската страна. Ова е видливо особено во политичките врски помеѓу бугарските и српските политичари. Неколку од нив се редовни посетители на граничниот панаѓур „Када боаз“. На пример, еден од нив е бугарскиот социјалист Михаил Михов, кој е пранешен министер за внатрешни работи. Друга важна личност од граничниот регион е српскиот премиер Мирко Цветковиќ, кој е роден во селото Ново Корито. На тој начин, државните политичари, заедно со локалните авторитети, се трудат да отворат граничен премин и така да ја подобрат економската и општествената клима во регионот.

Панаѓурот се одржува на големо поле со привремен влез преку кој се преминува од едната до другата страна на границата. Трговците се собираат тука од сите страни на Бугарија и ги нудат своите добра. Скара и пиво се секогаш присутни на бугарската страна. Истата ситуација е и на српската, каде што главно се нудат свињи на ражен и српски специјалитети на скара со пиво од регионот. Во ограничениот простор на панаѓурот движењето е дозволено, но гранична војска има насекаде, и возилата често ги застануваат за инспекции. Најмногу за илегален пренос на добра. На пример, пред неколку години шоферот на поранешниот градоначалник на еден бугарски град беше фатен како пренесува штеки цигари на српската страна. Локалното население на Белоградчик се шегува дека секоја година потрошувачката е различна. Пред неколку години Србите купувале вреќи шеќер; претходната година имало пораст на продажбата на велосипеди произведени во соседството на белоградската општина. Локалните Бугари велат: „Србите купуваат сè на големо, дури и кутии со светилки. Понекогаш цените се повисоки, но сепак за Србите тука е поевтино“.

Како резултат на долгиот период на одвоеност и на прекинот на сите врски помеѓу локалното население, најпрво треба да закрепнат краткорочните економски мрежи. Поради тоа Бугарите го гледаат граничниот панаѓур „Када боаз“ како можност за заработување на сите начини. Мрежите се краткотрајни поради економската ситуација на двете страни. Всушност, трговијата на добра е активна на бугарската страна, додека Србите нудат пиво, месо на скара и слатки. Овие активности на трговските односи на бугарската страна на границата повторно покажуваат дека парадигмата е сменета – доколку пред 1989 година, поранешна Југославија била Запад за Бугарите, по пристапот на Бугарија во ЕУ, Србите почнуваат да гледаат на Бугарија како на Запад од каде што можат да добијат добра со висок квалитет за ниски цени.

На второ место се активирани врските помеѓу невладините организации, кои и покрај тоа што се малобројни, имаат редовен карактер благодарение на можностите на новата комуникација и на парите обезбедени за прекугранични проекти во последните години.

*

* *

Историски гледано, бугарско-српската државна граница навистина ги обединила луѓето во различни периоди на кризи единствено кога функционираше како линија. Во последните 20 години особено, и покрај креирањето на заедничко поле на економски интерес, населението од граничната зона не ни сонува за отстранување на границата. Напротив, за време на тешкиот период на транзиција, граничната линија станала извор на приход, одредувајќи ги идните стратегии на локалното население. Историската оптовареност, како и трансформацијата во екстерна европска граница едвај можеа да ја претворат во простор во рамките на еврорегионска идеја. Во исто време, лесно е да се види, со присуствување на граничниот панаѓур „Када боаз“, дека националните симболи избледуваат во споредба со локалните – претставени носии, песни и обичаи. Панаѓурот е важно владбување во границата и воспоставува привремен простор за (идна) заедница. Новата идеја е јасна во реченицата на Србин оженет во Бугарија: „Едно време границите ги делеа луѓето, сега границите треба да ги соединат“.

Користена литература:

- Груев, М. 2009. Преорани слогове. Колективизация и социална промяна в Българския северозапад 40-те – 50-те години на XX век. Институт за изследване на близкото минало, Сиела, София.
- Antova, S. 2010. Changing Controls of Bulgarian-Serbian National Border - Work Group 2 meeting: Travel, Exchanges, Translations Roots and Webs: Transformations of Relations through Crossing, Travel and Translation, held in Sofia at 14-15 May 2010 [IS0803 BG] to COST Action IS0803: Remaking eastern borders in Europe: a network exploring social, moral and material relocations of Europe's Eastern peripheries Working Paper:
http://www.eastbordnet.org/working_papers/restricted/ (последен пат посетено на 8. 8. 2014).
- Emerson, M. 2003. 'Institutionalizing the wider Europe', CEPS Policy Brief No. 42. <http://www.ceps.be>.
- Green, S. 2009. *Lines, Traces and Tidemarks: reflections on forms of borderli-ness* Paper first presented in Nicosia WG1 Meeting, 14-15th April, 2009. COST Action IS0803 Working Paper: http://www.eastbordnet.org/working_papers/open/documents/Green_Lines_Traces_and_Tidemarks_090414.pdf (последен пат посетено на 8. 8. 2014).
- Karamihova, M., Antova, S. 2011. Embargo: Uniting People – Unpublished Paper, presented at First EastBordNet Conference, Monastero dei Benedettini Remaking Borders 20-22 January 2011 Italy / Catania (Sicily).
- Karamihova, M. 2012. The Road to Drama – Unpublished paper, presented at the Workshop “Becoming a minority – historical minorities and contemporary migrants in the Bulgarian-Greek context”, organized by Macedonian University, 13-15 December 2012, Greece, Thesaloniky.
- Stanev, K., J. Marti-Henneberg, M. Ivanov 2011. *Regional Transformations of a State under Construction: Bulgaria, 1878–2002* Journal of Interdisciplinary History, xlii:1 (Summer, 2011), стр. 111–134.
- Valtchinova, G. 2006. *From 'Divided Brothers' to 'Liberal Market'*, European Journal of Turkish Studies, Thematic Issue N°4 , The social practices of kinship. A comparative perspective, URL: <http://www.ejts.org/document607.ht> (последен пат посетено на 8. 8. 2014).